BİR HALK BİLİMİ KAVRAMI VE ÇALIŞMA ALANI OLARAK HALK DİNİ*

Metin EREN**

Öz: Halk bilimi inceleme konularından biri de dindir. Halk bilimi çalışmalarının başlangıç dönemi olan on dokuzuncu yüzyılda din, asıl olarak, ilahiyat ve antropoloji/sosyoloji disiplinlerinin konusuydu. İlahiyat alanında çalışan bilim insanları için din incelemelerinin çerçevesi yazılı gelenek ve kurumsal yapılarla sınırlıydı. Antropoloji ise sözlü geleneğe sahip ve ilkel olarak nitelendirilen toplulukların dinsel geleneklerini incelemekteydi. Halk bilimi, bu iki disiplinin ilgi odağının dışında kalan insanların inançlarını inceleme konusu edinmişti. Bu çalışmalar, çoğunlukla, yazılı ve kurumsal dinsel geleneğin içerisinde yer edinen arkaik inançları tespit etmeyi amaçlamaktaydı. Bunun en önemli kısmını da halk inançları oluşturmuştur. Yirminci yüzyılın başında Alman rahip Paul Drews, kilisenin dinsel öğretisi ile, halkın dinsel yaşantısı arasındaki farkı vurgulayan bir kavram olarak halk dini kavramını önermiştir.

Don Yoder'in 1970'li yıllardaki halk dini analizi ve tanımlama çabası önemli dönüm noktalarından birisini oluşturmuştur. Yoder'in halk dini ile ilgili önerileri konuyla ilgili tartışmaları sona erdirmemiştir. Bu tartışmalara ciddi bir katkı 1990'lı yılların başında Leonard Norman Primiano tarafından yapıldı. Leonard Norman Primiano, halk dini kavramının hem semantik olarak yetersiz olduğunu hem de konunun incelenmesinin yöntemsel yenilikleri gerekli kıldığını iddia etmiştir. Bu kapsamda halk dini kavramının yerine, anlam içeriği yargı yüklü olmayan ve yöntemsel ve kuramsal yenilikler sunduğunu iddia ettiği verneküler kavramını önermiştir. Bu incelemede halk dini kavramının geçirdiği anlam değişmeleri incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Halk bilimi, Halk dini, inanç, verneküler, bağlam.

Popular/Folk Religion as a Folkloristic Concept and a Research Subject

Abstract: Popular Religion is one of the subjects of folklore studies. During the nineteenth century that was the beginning of folkloristic studies, popular religion was mainly the subject of the disciplines of theology and

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 08.03.2018 – 13.06.2018

Bu inceleme, TÜBİTAK 2219-Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı kapsamında 2014-2015 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri, Indiana University Bloomington'da yapılan çalışmalar çerçevesinde hazırlanmıştır. Çalışmada kullanılan verilerin bir kısmı "1st International Scientific Researches Congress-Humanity an Social Sciences IBAD-2016" kongresinde "Türk Halk Bilimi ve Halk Dini" başlığı altında sözlü sunulmuştur. Bu metin içerik olarak, ilgili sunumdan önemli ölçüde farklıdır.

** Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı. metineren@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3576-6076

anthropology/sociology. For those scholars working in the field of theology, the framework of religion studies was limited to written traditions and institutional structures. On the other hand, Anthropology mainly examines the religious traditions of communities that are described as "primitive" and have an oral tradition. Folk studies examine the beliefs of those who were left outside the focus of these two disciplines. These studies have been aimed to identify archaic beliefs within written and institutional religious traditions. At the beginning of the twentieth century, the German priest Paul Drews proposed the concept of folk religion that emphasized the difference between official religious doctrine and the religious experience of the people.

Early in the 1970s, Don Yoder's analysis of the concept of folk religion and the attempt to redefine it constitute one of the important milestones in folk religion studies. Yoder's propositions could have not been make a conclusion to debate on folk religion. Leonard Norman Primiano made a serious contribution to this debate at the beginning of the 1990's. He argued that the concept of folk religion was semantically inadequate and that was necessary to made new methodological approach to the study of the subject. In this context, he proposed the concept of vernacular instead of the concept of folk religion. According to Primiano, the concept of vernacular is not prejudgment in terms of meaning content, but also includes new methodological and theoretical approaches. In this paper, the changes of the concept of folk religion will be examined in the historical process.

Key words: Folklore, Folk religion, belief, vernacular, context.

Giriş

On dokuzuncu yüzyıl birçok sosyal ve beşerî bilimin çeşitli etkenler eşliğinde şekillendiği bir yüzyıl olmuştur. Bu disiplinler arasında yer alan antropoloji, karşılaştırmalı din, etnoloji ve folklor dönem zihin ve bilim dünyasının "periferisinde" bir yere sahip olmuştur. Bu durumun ana nedeni ise bu disiplinlerin odağı olan konuların "aydınlanma", "akılcılık", "ilerleme" kavram ve ideallerinin merkezi olan çağdaş, şehirli yaşam alanının dışında olmasıydı (Valk-Bowman, 2014, s. 1). Bu çerçevede antropoloji, Avrupalı olmayan ve sömürgeci devletlerce yönetilen, yazılı kültüre sahip olmayan kültürleri incelerken; etnoloji ve "folklore" araştırmacıları kendi ülkelerinin kırsal kesimlerini, kalıt nitelik gösteren geleneklerini; karşılaştırmalı din çalışan araştırmacılar da beyaz, protestan inancını merkeze alarak Avrupalı olmayan, "medenileşmemiş" halklar arasında dinlerin "ilkel" şekillerini araştırdılar (Valk-Bowman, 2014, s. 1).

Yukarıda genel hatları çizilen çerçeve içerisinde halk bilimi, kendine özgü kavramlar ve yöntemler anlamında henüz genç bir disiplindir. Bu disiplinin tarihi, aynı zamanda bir dizi tanımlama çabaları tarihidir. William John Thoms'un, "popüler antikiteler veya popüler edebiyat" olarak adlandırılan unsurları inceleyen bir bilim dalına karşılık olmak üzere "folklore" (Thoms,

2005, s. 13) önerisini getirdiği 1846 yılından günümüze disiplinin ismi ve konuları sürekli tartışılagelmiştir.

Genel olarak sosyal ve beşerî bilimlere hâkim olan Avrupa merkezci bakış II. Dünya Savaşı sonrası sarsılmaya başladı. II. Dünya Savaşı sonrası siyasal, ekonomik, teknolojik birçok etkenin tesiri altında bilimsel disiplinler bir dizi değişim ve genişlemeye tabi oldu[1]. "Folklore" incelemeleri de bu değişimden önemli ölçüde etkilendi. Bu dönem içerisinde, 1960'lı yılların başından başlamak üzere, Amerika Birleşik Devletleri'nde halk bilimi çalışmaları yürüten bir grup bilim insanının sosyal ve beşerî bilimler alanındaki birikim ve değişimler ışığında alanın temel kavramlarına getirdikleri yeni yorumlar çalışmalara dair yaklaşımları köklü şekilde değiştirmiştir[2]. Alan Dundes'in halkı en anlaşılır şekliyle "en az ortak bir unsuru paylaşan herhangi bir grup" olarak tanımlaması kolektif kimliğe ve bu kimliğin sayısız farklı tezahürlerine işaret etmekle kalmamış, disiplinin inceleme alanını genişletmiştir. Buna göre halk, mekân, cinsiyet, dinî inançlar, akrabalık, yaş gibi çok sayıda değişik unsura göre incelenebilir (Oring, 1986, s. 1). Dan Ben Amos, halk bilimini iletişim odaklı olarak "Kendi kültürel çevresinde folklor, bir şeylerin derlenmesi değil, bir proses (işlem), tam olarak da nakletme esasına dayalı bir prosestir… Folklor artistik bir aksiyondur." şeklinde tanımlar (Ben-Amos, 2003, ss. 41-42). Sosyal bilimlerin öne çıkan kavramlarından olan "iletişim" kavramını tanımının odağına yerleştiren Ben Amos, "süreç" ve "sanatsal eylem" unsurlarını da vurgular. Değişen kavramsal çerçeve, halk bilimi çalışmalarına yeni bir ivme kazandırmıştır.

Halk bilimi inceleme konu başlıkları oldukça geniştir. Mitlerden, beddualara, geleneksel halk tiyatrosundan Genel Ağ (İnternet) ortamında oluşan grupların doğasına kadar çok geniş bir inceleme yelpazesi söz konusudur. Halkın din tasavvuru ve inançları da bu başlıklar arasındadır.

Halk inançları, halk bilimi inceleme başlıkları arasında disiplinin erken dönemlerinden itibaren önemli bir yere sahip olmuştur. Halk biliminin isim babası William John Thoms, Athenaeum dergisinde "folklore"un neleri

---

[1] Konuyla ilgili ayrıntılı tartışmalar için bk. *Sosyal Bilimleri Açın* (Gulbenkian Komisyonu), (Çev. Şirin Tekeli), Metis Yayınları, İstanbul, 2000 (Üçüncü Basım).

[2] Değişimi işaretleyen metinler için bk. Dell Hymes, "Models of the Interaction of Language and Social Setting", *Journal of Social Issues*, 33(1967):8-28; Richard Bauman, "Verbal Art as Performance", American Anthropologist 77 (1975): 290-311; Alan Dundes, "Texture, Text and Context" Southern Folklore Quarterly 28 (1964):251-265 (Çev.Metin Ekici); Roger D. Abrahams, "Introductory Remarks to a Rhetorical Theory of Folklore", *Journal of American Folklore*, 81 (1968): 143-158; Roger D. Abrahams, "The Complex Relations of Simple Forms", *Genre* 2 (1969):104-128.

içerdiğine ilişkin "örf ve âdetler, gelenekler, törenler, inançlar, baladlar ve atasözleri" gibi geçmiş zamana ait unsurları sayar ve bu nitelikteki ürünlere dönük incelemelere "derginin sayfalarının açık olacağını" belirtir (Dorson, 1968, s. 87). "Folklore" bir disiplin olarak tanımlanırken konuları arasında gelenek ve inançlar ilk sıralarda yer almıştır. Halk inançları, hem bağımsız bir inceleme başlığı olarak hem de halk biliminin diğer türleri kapsamında sürekli incelemelere konu olmuştur. Daha sınırlı da olsa halk dini başlığı da bilim insanlarının dikkatini çekmiştir[3]. Bir inceleme kategorisi olarak halk dini sosyoloji, antropoloji, dinler tarihi gibi çok sayıda bilim dalının yöntem ve teorileri çerçevesinde incelenmiştir.

Bu makale, halk bilimi inceleme konu başlıklarından halk dinine kavram, yöntem ve içerik olarak odaklanmayı amaçlamaktadır. Bu makalede, halk dini kavramının şekillenmesi, geçirdiği anlam değişiklikleri, yöntem ve içeriğe ilişkin tartışmalara değinilecektir.

1. Bir Kavram Olarak Halk Dini

İnsanlık tarihi bir yönüyle dinler tarihidir. Dinin herhangi bir şekilde mevcut olmadığı tarihsel devir ve toplum söz konusu olmamıştır. İnançların çeşitliliği, toplumların mevcut çeşitliliğini de aşmıştır. Din, kendisine ilişkin tanımlamaların başlıbaşına bir inceleme gerektirdiği kavramlardandır. Bununla birlikte bir başlangıç noktası olarak dinler tarihçilerine ait bir tanımlama uygun olacaktır: "İnsanoğlunun kutsalla kurduğu bağ" (Ünal, 2005, s. 146) veya Rudolf Otto'nun tanımlamasıyla "Din, kutsalın tecrübesidir." Din, aşkın, ilahi gerçekliğe inanç ve ibadeti ifade eder. Bu tanımlar birbirini tamamlamakta ve açıklamaktadır. Kutsalın tezahürü çok farklı düzeylerde ve sayısız şekillerde gerçekleşebilir. Ünal, bu tezahürler çerçevesinde insanoğlunun kutsalla kurduğu bağı yorumlarken, bu bağın dinlerin ana öğretileriyle doğrudan, çoğunlukla da dolaylı bir şekilde ilintili olduğunu belirtir. Dinsel olgu adını verdiği bu tezahürlerin farklı toplumlarda, hatta aynı dine mensup toplumlar içerisinde de farklılık gösterdiği, dinin yalnız inanca dair bir mevcudiyeti içermediği; aynı zamanda bir dizi uygulama, tecrübe ve geleneği de içerdiği tespitini yapar (Ünal, 2005, s.146).

Yeryüzünde mevcut çok sayıda din vardır. Bu dinlerin bir kısmı "evrensel dinler" kategorisinde yer alırken, bazı dinler "yerel" nitelik gösterirler. Mustafa Ünal, evrensel dinlerin bazı özelliklerini, farklı coğrafyalar ve milletler içerisinde yayılma; önceki dinlerin çeşitli inançlarını kendi evrenine yeniden

[3] Yazar; halk inançlarının bireyin ve toplumun din kabulleriyle birlikte ele alınması gerektiği görüşündedir. Halk inançlarının mevcut din içerisinde yer almayan, yalnızca arkaik ve kalıt niteliğe haiz unsurların halk inancı olarak değerlendirilmesinin ve halk inancı incelemelerinin din bütününden ayrılmasının konu ile ilgili incelemeleri eksik kılacağı görüşündedir.

yorumlayarak dâhil edebilme, kendi evrenine tam olarak eklemlenemeyen önceki inançları "sahte, yanlış" olarak etiketleyerek kendi "kurtuluş doktrinini" mutlak görme (Ünal, 2005, s. 146) şeklinde belirler.

Ünal'a göre evrensel dinler içerinde veya onlarla yan yana yaşayan, popüler inançlar ve uygulamalar olarak adlandırılan bir dizi inanç unsuru vardır ve onların sistemleri "popüler" veya "halk" dini şeklinde isimlendirilir. Ünal, halk dinini "evrensel din içerisinde yaşayan, yeni bir şekil, anlayış ve yorum kazanmış inanç ve uygulamalar" olarak tanımlar (Ünal, 2005, s. 147).

Ülo Valk, daha sonraları halk biliminde de kökleşecek "evrensel din" versus "halk inançları" yaklaşımın ilk dönem folkloristiğini de belirleyen bir yönü olduğuna değinir: "İlk dönem folkloristler, Avrupa'nın köylü kültürünün, dikkate değer ölçüde Hristiyanlık öncesi inanç ve uygulamaları barındırdığı, sürdürdüğüne dair bir kanıya sahiptiler. Bu nedenle "halk inançları" sosyal grupların "en eski inançlarını" temsil etmekteydi ve halk bilimi çalışmaları, dinler tarihine yardımcı bir bilim olarak değerlendirilmiştir. Din adamları sınıfının kavramsallaştırması ile "batıl inanç" olarak adlandırılan bazı doğaüstü inançlar Hristiyanlık ve halk inançları ikiliğini doğurmuştur" (Valk, 2014, s. 3).

Ünal'ın halk dini tanımı bu incelemenin de başlangıç noktasını oluşturacaktır. Ünal'ın dinler tarihi perspektifine uygun olarak yapılmış tanımı, halk bilimi araştırmacılarının "halk dini" kavramını değerlendirmeye tabi tuttukları ve yeniden tanımlamaya çalıştıkları bir mirastan izler taşır. "Kalıt" kavramının belirleyici olduğu yaklaşım, konuyla ilgili tartışmaların nirengi noktalarından biridir ve 19. yüzyıl bilimsel yaklaşımından köklü şekilde etkilenmeyi gösterir.

Kavram ve konu olarak halk dinine ilişkin tartışmaların tarihi aşağıda görüleceği üzere neredeyse bilimin kendisiyle yaşıttır. Halk dini kavramını yeni bir tanım ve değerlendirmeye tabi tutan isimlerden birisi Don Yoder'dir. Yoder, konuyla ilgili tartışmalarda kullanılan esas metinlerden olan "Toward a Definition of Folk Religion" makalesinde, kavramın tarihsel gelişimini ortaya koyar. Yoder'in bu makalesi 1974 yılında yayımlanmıştır ve bu tarih tam da "folklor"a dönük yeni arayışların şekillendiği döneme denk gelir.

Don Yoder, halk dini kavramının akademik dünyada iki büyük ana köke sahip olduğunu belirtir: Bunlardan birincisini Alman bilim insanlarının "Religiöse Volkskunde" olarak adlandırdıkları ve Yoder'in halk kültürünün dinsel boyutları veya dinin halk kültürel boyutları şeklinde ikili bir çeviriyle karşılamaya çalıştığı kavramdır (Yoder, 1974, s. 2). Kavramın Avrupalı kökenini vurgulayan Yoder, Alman araştırmacılara dayanarak halk dini kavramının ilk defa 1901 yılında Luteran bir rahip olan Paul Drews tarafından yayımlanan "Religiose Volkskunde, eine Aufgabe der praktischen Theologie" başlıklı makalede kullanıldığını ve yazarın amacının "dinsel halk yaşamının" bütünselliği içerisinde araştırılması olduğunu belirtir. Drews'un asıl kaygısı

rahipler tarafından temsil edilen resmî, kuramsal ve kurumsal öğretiye bağlı din anlayışı ile genç rahip adaylarının kırsalda yüz yüze gelecekleri dinî cemaatlerin din anlayışları arasındaki farklılığı vurgulamaktır. Bu farklılığa dikkat çeken Drews'un, konunun araştırılması yoluyla elde edilecek bilgi ve bu bilgilere dayanılarak çıkarılacak sonuçların rahip adaylarının içinde bulundukları dinsel cemaatler ile daha iyi iletişim kurma hedeflerine yardımcı olacağı düşüncesindedir (Yoder, 1974, s. 3)[4]. Halk dini kavramının ortaya çıkışının kökeninde dinî bilginin toplumsal alanda farklılaşması bulunmaktadır ve kavramı şekillendiren Drews, bu faklılaşmayı anlamaya, örtük olarak da, aşmaya dönük bir çaba sergilemiş görünmektedir. Mevcut olgunun kavramlaştırılması bu bileştirmeye dönük çabayı gösterir. Din adamları sınıfı içinde doğan kavram, daha sonra akademik dünyaya aktarılır ve Avrupa'da halk kültürünün dinsel boyutları ile ilgili incelemeler önemli bir külliyat oluşturur (Yoder, 1974, ss. 3-5).

Drews'un belirttiği "ikilik" aslında folklorun ortaya çıktığı dönemden itibaren araştırmacıların kısmen farkında oldukları; bununla birlikte kavramlaştırma çabasına girişmedikleri bir durumdur. Paul Drews'un çıkış noktası olan aynı dinsel gelenekte dinsel yaşam şekillerinin farklılaşmasının kökeninde, sistemli bir şekilde ve yazılı gelenek içerisinde edinilen dinsel bilgi ile yaşandığı şekli ile dinin farklılaşan, uzlaşmayan ve zaman zaman çatışan yapısı vardır. Ali Murat Yel'in bu konuyla ilgili yorumu konunun Avrupa ile sınırlı olmadığına işaret eder. Yel, Ünal'ın "evrensel" dinler olarak adlandırdığı dünya dinlerinin, genellikle Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes gibi "dinî ve doktriner" metinlerle birlikte ortaya çıktıklarını belirtir. Kitabın varlığı, yazının ve yazılı kültüre vakıf bir sınıfın varlığını da gerektirecektir. Yazılı kültür yoluyla kitabı yorumlayan bir sınıfın varlığı; bu kültüre sahip olmadan dini yaşayan insanlar arasında bir kopukluk ortaya çıkarır (Yel, 2005, s. 132). Sözlü kültür ve yazılı kültürün işleyiş dinamiklerinin farklı olması bu kültürler çerçevesinde şekillenen bütün olguları köklü bir şekilde belirlemektedir.

Bu değerlendirmeler, bir dinsel geleneğin kendi içerisindeki yorumlarına ilişkindir. Farklı adlandırmalar içerse de bu yaklaşım bir din içerisinde kalıt veya yorum yoluyla oluşan çeşitlenmelere odaklanmıştır.

Folkloristiğin doğuşunda yer alan kalıt fikrine dayalı anlayış zamanla terk edilmiştir. Bununla birlikte antropoloji, sosyoloji disiplinlerinin konuya ilişkin kavramlaştırmaları halk dini araştırmalarında belirleyici olmuştur. Valk'ın ifadesiyle "Zamanla, folkloristik ve karşılaştırmalı din incelemeleri evrimci yaklaşımın inançları kalıtlar olarak niteleyen yaklaşımından kurtulmuştur.

[4] Yoder, "dinsel cemaatler" olarak ifade ettiği gruplarla kilise topluluklarını kasteder. Hristiyanlık dininin kurumsal yapısının ayrı kiliseler şeklinde var olmasının "halk dini" tartışmalarındaki yeri makalenin sonraki bölümlerinde tartışılacaktır.

Bununla birlikte ikili yaklaşım yüksek, alçak; Hristiyanlık, batıl inanç; din, popüler inançlar; elit, halk şeklindeki ikili yapılar kategorik örgüler olarak zihinleri biçimlendirmeye devam etti" (Valk, 2014, s. 4).

Yoder, kavramın ortaya çıkışını şekillendiren diğer etkenin antropoloji ile bağlantılı olduğunu belirtir. Antropoloji alan çalışmalarıyla dünyanın birçok yerinde farklı dinsel geleneklere ait yeni verilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yoder, bu bağlamda, farklı medeniyet düzeylerinde yer alan iki dinsel formun imtizacını örnek verir. Afrika ilkelcilliği ile Roma Katolikliğinin bir karışımı olan ve Haitililerin "Voodoo" olarak adlandırdıkları inanç, Katoliklik ile Orta veya Güney Amerika yerlilerinin dinsel inançları arasındaki senkretizm, bu konu ile ilgili örneklerdir (Yoder, 1974, s. 1). Bu yaklaşımda halk dini tanımlamasını şekillendiren ana unsur farklı dinsel inançların oluşturduğu bireşimdir. Bu, melez bir dinsel geleneğe işaret eder.

Kavramla ilgili Yoder'in açıklamalarına ve önerilerine değinmeye devam etmeden antropolojik yaklaşımın konuyla ilgili yaklaşımının belirleyiciliğinin altında yatan nedenlere değinmek gerekmektedir; çünkü kavramın anlam genişlemesi antropoloji kökenli çalışma yapan bilim insanlarının etkili katkıları ile mümkün olmuştur. Bu katkının altında yönteme dair yeterlilikler öne çıkmıştır. Halk biliminin kavramları ve sınırları tartışmalarında sürekli dikkat çekilen disiplinin kendine has yöntemlerinin eksikliği, bu tartışmada da belirmektedir (Kirshenblatt-Gimblett, 2014). Ali Murat Yel, sosyal antropologların bir dünya dinini incelemek için gözleme dayalı yeni bir yaklaşım tarzı geliştirdiklerini belirtir: "Genel olarak antropologlar dinleri anlamada bir yöntem olarak (onların geldiği veya yer aldığı) ortam (context) üzerinde durdular. Onlar bir toplumu incelerken kutsal kitaplarını, çeşitli ortamlar ve değişik şartlarda günlük hayatlarına ne oranda yansıdığını göz önünde bulundurarak incelerler. Gerçekte antropologların inceledikleri din, "emredilen din değil" "yaşanan" veya "uygulanan" dindir (Yel, 2005, s. 133).

Yel'in ifade ettiği bu yaklaşım değişikliği "uzak", "sınırlı/dışa kapalı" ve "yazısız" kültürleri inceleyen antropologlar kuşağından ziyade farklı kültürlerin etkileştiği toplumsal yapıları incelemeleri ile ortaya çıkmıştır. Konuya ilişkin önemli bir katkı Orta, Güney Amerikalar ile Karaiplerin senkretik kültürlerini çalışan Amerikalı kültürel antropologların çalışmalarıyla gerçekleşmiştir. Amerikalı antropolog Robert Redfield tarafından üretilen "küçük ve büyük gelenek" kavramlaştırması kendisinden sonra yapılan tartışmaları etkilemiştir. Redfield, bir dinî büyük gelenekle (kutsal kitaplar ve okur-yazar kesimin teolojisi) yerel bir düzeyde dile getirilen dinî ifade ve yorumlar (küçük gelenek ve halk geleneği) arasındaki muhtemel ilişkileri göstermeye çalıştı (Yel, 2005, s. 133). Bu değerlendirmede temel belirleyici boyutlardan birisini, yazılı olan ile sözlü olanın karşılaşması oluşturmaktadır. Leslie, Anthropology of Folk Religion (1960) çalışmasında "büyük geleneğin dininin küçük gelenek

tarafından yorumlanması" olarak tanımlamıştır. Lesli, halk dininin iki medeniyetin dinlerinin bir bireşimi olarak var olduğunu ifade eder (Yoder, 1974, s. 6). Yel, bu durumu bir dünya dini, doğduğu yerden başka bir yere ihraç edildiğinde tıpkı Latin Amerikan Katolikliğinde olduğu gibi karşılaştığı mahallî ortamla örtüşen bir nitelik kazanabilir, şeklinde ifade eder ve örneklendirir (Yel, 2005, s. 132).

Yoder, yukarıda ayrıntılandırılan tarihî arka plana dair izahından sonra halk dini kavramlaştırmasına ilişkin sorunlu gördüğü yönler üzerinde durur. Ona göre halk dini kavramının farklı bilim dallarında "var olan kültürel yapıdaki standart olmayan dinsel olgular" şeklindeki tanımlaması, ön yargı içermektedir ve bu nedenle de sorunlu bir yaklaşım sergilemektedir (Yoder, 1974, s. 7). Tanımlama ve kavramlaştırma bir dizi dışlayıcı unsur içerir. Bu dışlayıcı yaklaşımın altında yatan nedenlerden birinde, Hristiyanlığın "kilise" gibi kurumsal bir yapıya sahip olması vardır. Dini, kurumsal bir yapı olarak tanımlayanlar için resmî din ve halk dini arasında bir ayrım vardır; halk dini ile ifade edilmek istenen kültürel olgular halk inançları kavramı ile karşılanır (Yoder, 1974, ss. 8-10). Bu indirgemeci yaklaşım karmaşık bir toplumsal yapı içerisinde dinin algılanmasına dair tartışmalar oluşturacaktır. Bu tartışmalar halk inançları, halk dini kavramları ve konularını incelemeye dönük köklü değişiklik çabalarını beraberinde getirecektir.

Yoder'e göre, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki din çalışmalarının Avrupa'ya göre gösterdiği farklılık da bir başka güçlük oluşturmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde din ile ilgili incelemelerde halk dini/dindarlığı ile ilgili çalışmalar Avrupa'da yapılan çalışmalara göre oldukça sınırlı kalmıştır. Hristiyan teolojisi ve kilisenin kurumsal yapısını esas alan incelemeler çok fazla ön planda olmuştur. Din veya halk bilimi alanlarında yapılan araştırmalarda, halkın dinsel uygulamaları ve dini yorumlayış tarzları çok az ilgi uyandırmıştır. Yoder, bu farklılığın halk dini çalışmalarının Amerika Birleşik Devletleri'nde derinleşmemesinin nedenleri arasında olduğunu, folklor kavram ve türlerinin tanımlanmasındaki belirsizlikleri, din kavramının "kilise" gibi kurumsal yapılarla anılmayı da içerdiğini belirtir (Yoder, 1974, ss. 7-10).

Yoder, kavramlaştırma ile ilgili sorunlu durumlar arasında konuya ilişkin sosyolojik yaklaşımdan kaynaklanan boyutların da bulunduğunu belirtir. Sosyolojik yaklaşımda halk dini evrensel dinlerden ayrı olarak belli bir halk, kabile ve bölgelerle sınırlandırılmaktadır (Yoder, 1974, s. 11).

Yoder'in asıl amacı halk biliminin 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında almakta olduğu kavram, kuram ve yönteme ait çerçeveye uygun bir halk dini tanımlamasına ulaşarak halk dini çalışmalarına bir anlamda yeni bir soluk getirmekti. Yoder, kendi halk dini kavramlaştırmasını bir dizi dışlamaya dayandırır. Yoder'e göre halk dini, kurumsallaşmış dinden, ilkel dinden,

popüler seviyedeki dinden ve mezhep karakteri gösteren dinden farklıdır. Halk dini, karmaşık bir toplumda söz konusu karmaşık toplumun organize dinsel yapısıyla bir gerilim içerisinde var olur. Halk dininin göreceli kurumsallaşmamış yapısı onu kurumsallaşmış dinden farklılaştırır (Yoder, 1974, s. 11).

Yoder, bütün tartışmalarını kavramın tanımına dönük mümkün beş başlık altında toplar: Bunlardan birincisine göre "halk dini", Avrupa bağlamında "eski din" olarak tanımlanabilir. Dindeki Hristiyanlık öncesinden gelen kalıntılardır. Bu görüş evrimci ve kalıtlara dayanan bir görüştür. Her yeni aşamada bir önceki dönemden kalan unsurlar halk dini unsurları olarak görülmektedir (Yoder, 1974, s. 12). Bu görüşü değerlendiren Ülo Valk, ilk dönem folkloristlerin, Avrupa'nın köylü kültürünün dikkate değer ölçüde Hristiyanlık öncesi inanç ve uygulamaları barındırdığı, sürdürdüğüne dair bir kanıya sahip olduklarını, bu nedenle de "halk inançları"nın sosyal grupların "en eski inançlarını" temsil ettiğini düşündüklerini ve bu çerçevede folkloristiğin dinler tarihine yardımcı bir bilim olarak değerlendirdiğini belirtmiştir. Din adamları sınıfının kavramsallaştırması ile "batıl inanç" olarak adlandırılan bazı doğaüstü inançlar Hristiyanlık ve halk inançları ikiliğini doğurmuştur (Valk, 2014, s. 3). Bu özelliklere farklı seviyelerde her yerde tesadüf edilebilir. Kalıtların yeni din içerisinde yaşama olanağı yazı, iletişim, ulaşım, etnisite gibi çeşitli unsurlara bağlıdır. Bu, daha geniş bir incelemeyi gerektirmektedir.

İkinci çözümlemeye göre "halk dini"; Latin Amerika, Karayipler bağlamında Metraux'nun tanımladığı gibi resmî "yüksek" din ile "yerli" veya "ilkel" dinin bir bireşimidir. Bu senkretik yaklaşım kültürleşme teorisi ile ilgilidir. Bu yaklaşım çerçevesinde halk dini, temel olarak senkretik bir sistemdir. Karmaşık bir toplumda iki veya daha fazla dinin geçişiyle oluşmuştur (Yoder, 1974, s. 13; Atay, 2012, s. 137). Atay, her dinin kendisinden önce var olan dinsel gelenekten pek çok unsuru bünyesine alabileceğini belirtir ve Ahmet Yaşar Ocak'a da atıfta bulunarak Aleviliğin "başlı başına senkretik bir gelenek olduğunu" ifade eder (Atay, 2012, s. 138).

Yoder'in tanımlama çabasında üçüncü yaklaşım folkloristlerin de yaklaşımını oluşturur. Halk dini "Dini alandaki sorunlu bir olgu, izin verilmeyen batıl inanışlar mı?" sorusunu sorar (Yoder, 1974, s. 13). Dördüncü olarak "halk dininin, dinin halk tarafından yorumu ve ifadesi olup olmadığı" sorusunun yanıtı aranır. Bu tarz bir tanımlama dini; kültürün kendini dışa vurduğu, ifade ettiği unsurlar arasında arar. Halk sanatları, dinsel halk müziği, festivaller, takvim görenekleri ve benzeri yaratımlar bu anlayışın açık bir şekilde görünür olduğu alanlardır. Bu alanlar, yerel renklerle evrensel dinsel şekillerin karşılaştığı ve yerel unsurların evrensel, resmî-dinsel olan tarafından kabul gördüğü alanlardır (Yoder, 1974, ss. 13-14). Yoder, bu tanımın halk inançlarının aktif olmayan kalıtlarını, karmaşık büyüsel uygulamalarını da

içerip içermeyeceğini sorar. "Halk dindarlığı" bir uzlaştırma çabası olarak kullanılabilir; bu durumda da şöyle bir tanımlama yapılabilir: Halk dini, halk dindarlığının kültürel birikimlerini ifade eder, halkın dine dönük bütün davranışlarını içerir (Yoder, 1974, s. 14).

Yoder, yukarıda ifade edilen çözümlemelerinden hareketle bütüncül bir tanım denemesinde bulunur: Halk dini, dinin halk-kültürel boyutudur veya halk kültürünün dinsel yönüdür. Bu tanım hareketli/üretken unsurların yanında hareketsiz/kalıntı durumundaki unsurları da içerir. Aynı zamanda karmaşık bir toplumda dinin resmî/kurumsal ve halk düzeyleri arasında var olan gerilimli yönlerini de içerebilir. Bu tanım, dinin kesin bir şekilde belirlenmiş teolojik ve ayin boyutlarından ayrı olarak halk arasında bulunan dinsel uygulamaların ve bakış açılarının toplamını oluşturur. Bu yaklaşım, büyü ve büyücülük gibi aktif olmayan unsurları içerebileceği gibi halk teolojisi, halk sanatı, halk gelenekleri, dinsel halk müziği gibi hareketli/üretken boyutları da içerir. Resmî/kurumsal dinin halk düzeyinde yansımalarını ve yeniden yorumlamaları da bu çerçevede değerlendirilebilir. Yoder, bu tanımlamasının kurumsal (Hristiyanlık özelinde kilise) dinsel yapıya ait unsurları içerdiği gibi ortodoksinin sınırları dışında bağımsız bir hususiyete sahip unsurları da içereceğini belirtir (Yoder, 1974, s. 15).

Yoder, yeni bir tanım yaparak tartışmasını sonlandırırken, uzun bir süre sonra kendi öğrencisi Primiano'nun kavram ve konu ile ilgili yapacağı değişiklik önerilerini selamlar şekilde bu tanımın; bireyin zihni bileşeninde rasyonel tutumlar, ortodoks dinsel düşünceler ve halk dindarlığı tepkilerinin bir arada bulunacağı zihinsel bileşene sahip bireylere uygulanabileceğini belirtir (Yoder, 1974, s. 15).

Don Yoder'in bu tanımlaması, halk biliminin din/inanç konularını daha bütünlüklü incelemesini sağlamaya dönük bir çabayı yansıtır. Valk, "din adamları sınıfının "batıl inanç" nitelemesi ile karşılanan bazı doğaüstü inançların, Hristiyanlık ve halk inançları ikiliğini doğurduğunu belirtmiştir (Valk, 2014, ss. 3-4). Dinsel bakış açısı ile on dokuzuncu yüzyılın "kalıt"ı oldukça önemli gören bilimsel bakış açısının birleşerek oluşturduğu başka bir ikilik de vardır. Yoder, bu ikilikleri aşma yönünde bir tanım yapmaya çalışmıştır. Yoder'in makalesini yazdığı dönem; halk bilimi araştırmacılarının bir kısmının "performans", "bağlam", "iletişim" kavramlarını disiplinin merkezine oturtmaya çalıştıkları bir döneme denk gelir. Din olgusunu daha bütünlüklü inceleme çabaları "zamanın ruhuna" uygundur. Bununla birlikte "halk dini" kavramı ve kavramın sınırı ile ilgili tartışmalar bitmeyecektir.

Leonard Norman Primiano'nun Yoder'i de içerecek şekilde halk dini kavramına ve çalışma yöntemine dönük eleştirilerine, yeni bir kavram önerisine geçmeden önce Don Yoder'in "klasik" olarak kabul edilen makalesiyle Primiano'nun

çalışmaları arasında geçen süre içerisinde, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri sahasında halk dini ile ilgili yapılan bir dizi çalışmadan yöntem ve içerik bakımlarından söz etmek bundan sonraki tartışmalar açısından yararlı olacaktır.

Bruce A. Rosenberg'in "The Art of the American Folk Preacher" (1970)[5], çalışması kilisede yerine getirilen ayin ve törenlerde ifadesini bulan sözlü türleri, sözlü kompozisyon teorisi bakımından inceleyen bir çalışmadır. William M. Clements'ın "The American Folk Church a Characterization of American Folk Religion Based on Field Research Among White Protestants in a Community in the South Central United States" (1974) incelemesi halk dini hakkında yapılan erken dönem çalışmalardan biridir. 1972 yılında başlamış olan çalışma Arkansas eyaletindeki Baptist ve Pentecostal kiliseleri etrafındaki saha çalışmalarına dayanmaktadır. Kilise faaliyetlerine gözlemci olarak katılan, kiliseye düzenli olarak devam eden kişilerle mülakat yöntemiyle gerçekleştirilen bir çalışmadır. Clements, çalışmasının sonucunda Amerikan halk dini için oluşturduğu modelde Amerikan halk dininin özelliklerini, kurumsal yapılar olarak halk kiliselerini etkin kılan yönleri ve işlevlerini inceler.

Jeff Todd Titon, "Powerhouse for God: Speech, Chant, and Song in an Appalachian Baptist Church" (1988), incelemesinde Appalachian Baptist kilisesi vaizi John Sherfey'i merkeze alır. İncelemeye konu olan kişiyi yaşadığı bölgenin coğrafyası, tarihi, yaşam koşulları gibi bir dizi unsuru da dikkate alarak incelemektedir. Halk dini konusunda kendisinin de ayrıntılı çalışmaları olan Elaine Lawless, bu kitabı değerlendirirken "Titon iyi bir etnografinin nasıl yapılacağını anlatmıyor; o bunu bizatihi eserinde gösteriyor." diyerek metodolojinin nasıl incelikle esere yansıtıldığını belirtir. Titon'a göre folklor araştırmacısının konusu halk sanatıdır (insanların gündelik yaşamında tasarlandığı, şekillendirdiği, yaşadığı şekliyle anlaşılan sanat). Halk sanatı canlı bir şekilde yaşanan geleneksel yaşantının altında yatar (Titon, 1988, ss. 13-14). Titon'un çalışmasının odağını dil, hayat ve din ilişkileri oluşturur; çalışmasını kilise etrafındaki dinî tören ve ritüellerde icra edilen türler ve oradaki performanslar teşkil eder. İncelemenin 4, 5, 6 ve 7. bölümlerinde kilisedeki törenler ve bu törenlerde kullanılan dil, şarkılar, vaazlar, dualar, kilisede öğretilen hususlar yer alır. Titon'un çalışması zengin bir tarihsel arka plana dayanır. İncelediği bölgeye dair oldukça detaylı tarihsel verileri ve istatistikleri kullanan Titon, bu verilerle dinsel yapı arasındaki koşutlukları başarıyla gösterir.

David J. Hufford'ın "The Terror That Comes in The Night An Experience-Centered Study of Supernatural Assault Traditions" (1982) başlıklı kitabı, halk inançlarına dönük aydınlanma düşüncesi kaynaklı, pozitivist bilim anlayışıyla

[5] Değerlendirilen eserlere kaynakçada yer verilecektir.

kökleşmiş olumsuz algıları fenomenolojik açıdan değerlendirmeye çalışan, konuyu karabasan olgusu merkezli olarak yeniden üzerinde düşünmeye ve tartışmaya açan çığır açıcı bir incelemedir.

Elaine J. Lawless'ın "God's Peculiar People: Women's Voices-Folk Tradition in a Pentecostal Church" (1988) başlıklı incelemesi Indiana Bloomington'daki Pentecostal Kilisesi ve mensupları üzerine yapılmış ayrıntılı bir çalışmadır. Kendi çalışmasının içeriğini şu şekilde belirtir: "Bu çalışma bir kilise cemaatinin dinsel geleneklerini etnografik bir incelemeye tabi tutan ayrıcalıklı bir kitaptır" (Lawless, 1988a, s. ix). Lawless, çalışmasında katılımcı gözlem ve mülakat tekniklerini kullanır (Lawless, 1988a, s. xvi). Lawless, Pentecostal Kilisesi müntesiplerinin davranış ve dil üzerinden kendilerini farklı bir grup olarak konumlandırdıklarını, bu grubun kilise ile arasındaki etkileşimi söz ve beden yoluyla ifade edilen formlar üzerinden incelemeyi amaçladığını belirtir (Lawless, 1988b, ss. 6-7). Lawless standart bir ibadet zamanını tanımladıktan sonra onun içerisinde yer alan konuşma ile ortaya konan ilahiler, şarkılar, dualar, bağırma, ağlama şeklinde kendini dışa vuran olayları çözümler. Kayıtları ve bir kilise ayinini çözümler. Lawless, incelemesinde dinî ifadenin dışavurumları üzerinde durur. Elaine J. Lawless'ın daha spesifik bir çalışması ise "Handmaidens of The Lord, Pentecostal Preachers and Traditional Religion" başlıklı eseridir. Lawless bu eserinde kadın vaizlerin hayat hikâyelerini, onların vaazlarının sözlü sanatın bir şekli olarak aldığı biçimleri inceler. Elaine J. Lawless, bu incelemesinde halk dininin resmî/kurumsal olmayan ve sözlü aktarıma tabi olma özelliklerine değinir. Bununla birlikte resmî/kurumsal tanımlamasının küçük, aykırı bir topluluk çalışıldığında bu topluluğun kendisinin resmî/kurumsal bir birim olarak değerlendirilmesiyle aşılacağını ifade eder. Folkloristlerin yoğunlaşması gereken türleri de anlık icra edilen; fakat geleneğin belirlediği vaazlar, şehadetler, ritüeller, dile ait özel kullanımlar hatta kıyafet ve davranışlar olarak belirler (1988b, s. 14). Lawless'ın kaygısı resmî/kurumsal ve resmî olmayan/kurumsal olmayan ayrımının bir topluluğu incelerken oluşturduğu güçlüktür. Topluluğu bir başka yapıya göre değil de kendi bütünlüğü içerisinde değerlendirerek teorik bir güçlüğü aşmaya çalışır. Bu güçlüğü daha köklü bir çabayla, "halk dini" kavramının yerine yeni bir kavram önererek, aşmaya çalışan isim Leonard Norman Primiano olacaktır.

2. Yeni Bir Tanımlama ve Kavramsal Çerçeve Denemesi

Lord Raglan; folklorun yüzüncü yılında (1946) yaptığı konuşmada folklorun tükenmek üzere olduğunu söyleyerek Thoms'un folklor tanımının "verimsiz" olması ve karşılaştırmalı çalışmaların da bilineni tekrar etmekten öteye geçememesi nedenleriyle folklor alanının miadını doldurduğunu ifade eder (Ben-Amos, 2014, s. 44). Dan Ben Amos, "İsim Her Şeydir" başlıklı makalesinde bir disiplin olarak folklorun karşı karşıya kaldığı eleştirileri ve krizi değerlendirmesine Raglan'ın yaklaşımını ifade ederek başlar. "Folklore",

inceleme nesnelerinin "lanetini" üzerine çekmiş gibi görünmektedir. Disiplinin ana kavramları dahi sürekli tartışma konusu olmakta ve köklü anlam değişikliklerine uğramaktadır. Barbara Kirshenblatt-Gimblet ve Regina Bendix gibi Kuzey Amerika folklor çalışmalarının önde gelen iki figürü disiplinin isim değiştirmesinin zorunluluğunu vurgulamışlardır (Ben-Amos, 2014, ss. 47, 48). Bir disiplin olarak "folklore" ve bu bilimin inceleme konuları, kendi tarihi boyunca sürekli olarak yeni bir değerlendirmeye tabi olmuştur. "Halk dini" de bu tanımlama krizlerinden etkilenmiştir.

Don Yoder'in yukarıda değinilen makalesinden yaklaşık yirmi yıl sonra Yoder'in danışmanlığında hazırlanan bir doktora tezinde, Yoder'in halk dini tanımlamasını da içerecek şekilde kavrama dair tanımlamalara ve adlandırmanın kendisine itiraz edilecektir. Leonard Norman Primiano, "Intrinsically Catholic: Vernacular Religion and Philadelphia's 'Dignity'" başlıklı doktora tezinde ve takip eden dönemde birkaç açıdan halk dini kavramının kendisine itiraz eder.

Primiano, ilgili alan yazın (literatür) incelendiğinde konu ve kavramlar bakımından disiplinler arasında bir uzlaşının olmadığını; hatta kafa karıştıracak derecede farklılıklar bulunduğunu belirtir. Bu durumun kökeninde dinin insan ve toplum hayatı içerisindeki yaygın etkisi, bu etkinin farklı kültür belirleyici unsurların tesiriyle kazandığı çok boyutluluk vardır. Sosyal ve beşerî bilimlerin her dalının bu olguyu kendi yöntemi ve kuramı çerçevesi içerisinde ele alması da değerlendirmeyi güçleştiren unsurlardandır (Primiano, 1993, s. 2)

Primiano'nun Yoder'e halkın dinsel yaşamını inceleyen araştırmacılara yönelttiği eleştirilerden birincisini, onun halk kavramını bağımlı bir unsur olarak kullanması oluşturmaktadır. Bu kavram, her ne kadar anlam değişmesine uğramışsa da "Geçmiş anlam kalıtlarına sahiptir." görüşü Primiano'nun konuya yaklaşırken kullandığı iddialardan biridir (Primiano, 1993, ss. 12-14; 1995, s. 38). Aydınlanma ile birlikte ortaya çıkan ikili anlayışın izlerinin "halk dini" kavramına mündemiç olduğunu iddia eden Primiano; aydınlanma düşüncesiyle din algısının elitlerin temsil ettiği "doğru din" ve kitlelerin varlığında anlam bulan yanlış algılanmış, yanlış kavranmış olan "popüler din" şeklinde kutuplaştığına değinir (Primiano, 1993, s. 21). Primiano, hem Yoder hem de halk bilimi ve tıbbın kesişme alanlarında önemli çalışmalar yapan David Hufford'dan alıntılayarak aydınlanma düşüncesinin halk inançları çalışmalarını, kendi bütünlüğü içerisinde tartışılmasını örtülü bir şekilde engelleyen söylemine atıf yapar (Primiano, 1993, ss. 70-74). Yoder, halk bilimi alanını tanımlayan konu listelerinde dinin yer almadığını; dinsel olana olumsuz bir anlam yükleyerek "batıl inanç" (başlığı altında) yer verildiğini ifade eder. Din, halk bilimi çalışmalarında bir "tür" olarak yer almaz; bu nedenle de tür merkezli tanımlamalarda da bir konu olarak bulunmamaktadır (Yoder, 1974, s. 9; Primiano, 1993, s. 71).

Primiano, araştırmacıların kavram seçiminin "geçmiş inançların kalıtı" ve "küçültücü" şekillerde "halk", "resmî olmayan", "popüler" din ve "resmi" din kabulüyle düşünülen bir ikili modeli barındırmasını eleştirir. Bu kavramlar dizisi, din olgusunun saf şekilde algılandığı ve yaşandığı bir durumu varsayar. Bu "saf" dinsel olgu, insan topluluklarıyla temas durumunda "kirlenmiş" kabul edilmektedir (1995, s. 38). Genel olarak birçok araştırmacının dikkat çektiği bu ikilik etkisini uzun bir süre sürdürecektir. Tarih, antropoloji, sosyoloji, din çalışmaları alanında çalışan pek çok isim resmî/resmî olmayan ikiliğine dayalı kavramlaştırmaların sorunlu yönlerine değinseler de yaşandığı şekliyle dinsel olanın incelenmesine dönük uygulanabilir herhangi bir alternatif önermemişlerdir (Primiano, 1995, s. 40).

Primiano, (halk bilimcilerin) din ve dindarlar hakkında kendi özel bakış açılarını yansıtan anlamlı/yeterli bir teorik bakış açısı geliştirememiş olmalarını eleştirir. Teorik yaklaşıma duyulan ihtiyaç ve bu konuda yaklaşım geliştirme çabasındaki ürkekliğin oluşturduğu gerilime işaret eder. Halk biliminin kavramsal çerçevesinin dinsel yaşamı olduğu gibi yansıtma hususunda sorunlu olduğu, dinsel çalışmaların dinin kurumsal, hiyerarşik ve yazılı metne dayanan doğası üzerine inşa edilmeye devam ettiğini belirtir. Primiano, dinsel yaşamın kendi bütünlüğü içerisinde incelenmesi gerektiği düşüncesindedir (1993, s. 95).

İki aşamalı modelin yetersizliğini aşmaya dönük bir alternatif sağlamak üzere geliştirilecek yaklaşım dinin algılanma ve uygulanmasını içeren tümevarımcı bir özellik göstermelidir. Bu yaklaşım basit bir şekilde belli verilerden genel ilkelere ulaşmanın ötesine geçecektir. Bu yaklaşım, inanç sahibinin algı ve deruni tecrübelerince oluşturulan dinsel geçerliliğe haiz ölçütlere dayanan bir din incelemeleri yöntem ve teorisi teşkil eder. Yaşanılan din ile ilgili araştırmalarda katışıksız bir nesnel konum varsayılmaz; dahası bir dizi öznel çözümleme açısı söz konusudur. Araştırmacının kendisinin dışında olan anlamında ötekinin inancının sunumu her zaman, araştırmacının duygudaşlık kurmaya çalışan algı ve yorum filtresi aracılığıyla ortaya çıkar. Tümevarım süreci, araştırmacının bilgi ve algısıyla araştırmacının incelenen bireylerin anlaşılmasına dönük duygudaş yaklaşımı arasında bir denge sağlar (1995, s. 40).

Leonard Primiano'ya göre kavram seçimindeki değişiklikler, insan gerçekliğine ilişkin algımızda gerçekleşen temel anlamdaki değişikliği yansıtır (1995, s. 38).

Leonard Norman Primiano, bu bağlam ve tartışmaların içinden yeni kavram önerisi geliştirmiştir. Primiano, yeni kavram önerisinin sadece "halk", "popüler" kavramlarındaki çağrışımlardan kaynaklanmadığını; yönteme dair önermeleri de içerdiğini (1993, s. 98) ifade etse de kavramların çağrışımlarının tartışmalı olmaması durumunda sadece yönteme dair yeniliklerin yeterli olacağı açıktır. Yapılmak istenen bütün "arazinin temizlenmesi" yoluyla yeni bir başlangıç yapma isteğidir. "Dahası, etnografik süreçle ilgili gerekli bir unsur olan

yöntemsel düşünümselliğin gereği olarak bilimsel yanlış temsillere dayanan geleneği ıslah etmeye çalışıyorum" (1995, s. 41).

Primiano, "halk dini" kavramının yerine "vernacular religion"[6] kavramını önerir ve kullanır. Kavram Oxford English Dictionary'de "1. Belirli bir bölgede veya belli bir grup tarafından konuşulan dil; özellikle de yazılı olmayan ya da resmî olmayan. 2. Bir mimarlık stili olarak büyük kamusal binalardan ziyade sıradan yapılarla ilgili olan" şeklinde tanımlanmıştır (Oxford Dictionary, 2010, s. 1713). Primiano, kelimenin sözlük karşılığını verdikten sonra, Margaret Lantis'in (1960) "Vernacular Culture", makalesine atıfla kavramın kendisinden önce hangi şekilde kullanıldığını belirlemeye çalışır. Lantis, verneküler kavramını "Bütüncüllüğü içerisinde kültürün bir bölümü veya verneküler yönü" şeklinde ifade ederken verneküler kültürü alt kültürle veya kavramlaştırma anlamında halk kültürü veya halk gruplarının kültürü ile eş kabul etmez; çünkü o belirli kültürel şartlar içerisinde davranma, düşünme, iletişim kurmanın bir şeklidir değerlendirmesini yapar (Lnatis'ten akt. Primiano, 1995, s. 42).

Kavramın en eski ve yoğun kullanıldığı alan mimarlık olmuştur[7]. Kavram, öz olarak bina yapımında ve konuşmada etkilenmemişliği, kendisi hakkında bilinçsizliği ifade eder (Primiano, 1995, s. 43). Burada ifade edilen bilinçsizlik, bina ve konuşma eyleminin doğal ve özgün yapısını, kendisi üzerine düşünülmemiş olmayı, kendini ortaya koyuş şeklinin kendiliğinden olma hâlini ima eder. Henry Glassie, verneküler mimarinin sadece belli tarzlara münhasır kılınmaması fikrindedir. Bu nedenle de bütün bir mimari verneküler sınıflandırmasına dâhil edilebilir. Glassie'ye göre, bu tarz bir inceleme; hem bir yapıyı tasarlayan ve inşa eden kişinin kişisel, estetik, kültürel, sosyal sermaye aktarımını hem de bireylerin özel ve yaratıcı tarzlarının, belirli yaşam ihtiyaçlarına uygun olarak çevreye uyarlanmasını içermelidir (Primiano, 1995, s. 43).

Primiano, verneküler kavramının mimarlık alanında kazandığı anlam nüanslarını din çalışmalarına aktarmaya çalışır. Dinî anlamada "verneküler din" kavramı, insanoğlunun dindarlığının geçmişte ve bugün sahip olduğu bakış

---

[6] Kavramın Türkçe kullanımda sözlüklerdeki "yerel" karşılığı, mimarideki kullanımını karşılamak için uygundur. Bununla birlikte Primiano'nun kavramı belirli, sınırlı bir alanı ifade etmekle yetinmez. Bu nedenle de kavramın Türkçe karşılığını kullanma yerine Türkçe söyleniş olan "verneküler" kullanılacaktır.

[7] Yrd. Doç. Dr. Yılmaz Arı, Amerikan Kültürel Coğrafyasında Peyzaj Kavramı, Doğu Coğrafya Dergisi Cilt: 10, S. 13, s. 339, 1 numaralı not: " J.B. Jackson, Discovering the Vernacular Landscape isimli kitabında, verneküler kelimesinin geleneksel, kırsal veya ev yapımı gibi anlamlar taşıdığını belirtir. Kelime mimaride, mühendislerin veya mimarların değil, geleneksel ustaların yaptığı, kırsal veya küçük kasaba evlerini ifade eder. Bu evler yerel tekniklerle, yerel zanaatkârlar tarafından, yerel fiziki etkenler dikkate alınarak yapılır."

açılarını ve tezahürlerini hakkıyla anlama imkânını sağlar (1995, s. 42) iddiasındadır. Verneküler din, yaşanan şekliyle; insanoğlunun karşılaştığı, anladığı, yorumladığı ve uyguladığı şekliyle din demektir. Din, doğal olarak yorum içerdiğinden bireyin dininin verneküler olmaması imkânsızdır. Verneküler din teorisi bireylerin dinsel yaşamına disiplinler arası bir yaklaşım gösterir. Bu kapsamda dinî inancın sözel malzemeye yansımasına, dinsel inancın nihai amacı hususlarına özel bir ilgi gösterir (Primiano, 1993, s. 99; 1995, s. 44).

Dinsel inancın şekillenme süreci inanan bireyler arasında bilinçli veya bilinçsiz bir dizi etkileşim içerir. İnanma süreci çevre ve birey arasında çift yönlü etkilenmelerle gerçekleşir. İnsanoğlu bağlamında, fiziksel ve psikolojik eğilimler, doğal çevre, aile, topluluk ilişkileri dinsel kurumlar, sosyalleşme süreçleri, gelenek, eğitim ve okur yazarlık, iletişim araçları ve bunlara ek olarak siyasal ve ekonomik şartlar inançlı bir bireyi etkileyen çok sayıdaki şartlar arasındadır. Bütün bu unsurlar bireyin zihniyle etkileşerek Don Yoder'in "birleşik organik bir sistem olarak inancı" şekillendirir (Primiano, 1993, s. 99).

Dinsel inanç, bir dizi kültürel olay ve araçla söz, davranış ve materyal şekillerinde ortaya çıkar ve iletilir. Bu kültürel olaylar sahne sanatları, kamusal ve özel kültürel icralar, bireysel eylemler olarak sınıflandırılabilir. Hitabet, müzik ve söz, dans, mimik, ritüel ve drama, bedensel iletişim şekilleri, yazıya dayalı çok sayıda kullanım, dinî nitelik de gösteren mutfak uygulamaları, kıyafet, kültürel olarak kodlanmış mimarlık, kamusal ve kişisel çevrede kullanılan kalıcı veya geçici nesneler şeklinde daha uzun bir liste bu kategorilere dâhil edilebilir (Primiano, 1993, s. 100; 1995, ss. 44-45). Primiano; dindar bireyin dine dayalı ifade şekilleri ve araçları üzerine vurgu yapmasının kökenini, inanca ait hususların kimi zaman "kutsal", kimi zaman da "doğaüstü" şeklinde adlandırılmasının oluşturduğu ikiliği aşma (Primiano, 1995, s. 45) olarak ifade eder. Primiano, "kurumsallaşmış" dinî yapıların temsilcilerinin de verneküler bir tarzda inandıklarını ve uygulamalar içerisinde olduklarını belirtir. Primiano, ferdin inançlarının çok karmaşık süreçler içerisinde/sonucunda şekillendiğine ve bu süreçlerin bireyin iç tartışmaları ile nihai şeklini aldığına değinerek bir inceleme birimi olarak bireyi vurgular. Din; geçmiş veya bugün yaşandığı şekliyle, bütüncül bir bağlam içerisinde incelenmelidir (Primiano, 1995, ss. 46-51).

Primiano'nun başlattığı tartışmalar genişleyerek devam etmiştir. Özellikle dinsel unsurların etnografik incelemesinin yöntem anlamında yeni yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilmesine dönük tartışmalar başlamıştır. Sosyoloji ve

antropolojide kendine yer bulan düşünümsellik (reflexivity) kavramı yöntemsel yeni bir bakışı halk bilimi bağlamında da tartışmaların odağına taşımıştır[8].

3. Türk Halk Bilimi ve Halk Dini Kavramı

Türkiye'de halk bilimi araştırmacılarının din ve din bağlantılı konularla ilgisi sınırlı olmuştur. Bu sınırlılık farklı nedenlerle açıklanabilir: Halk biliminin Türkiye'deki tarihsel serencamı ilk anılması gereken nedenlerden biridir. Halk bilimini tanıtan ve lüzumunu vurgulayan ilk yazılar Osmanlı Devleti'nin varlığının sonlandığı bir dizi savaş döneminde yazılmıştır. Cumhuriyet'in ilanı sonrası devlet ve toplum alanının yeniden tanzimi çalışmaları sürecinde çeşitli çalışmalar yapılmışsa da halk bilimi çalışmalarının kurumsal bir çerçeveye kavuşması uzun bir süre almıştır. Bu durum, halk bilimi disiplininin kavram, yöntem ve kuram boyutlarıyla yerleşmesini geciktirmiştir. Anılan bu dönemde yapılan yayınların önemli bir kısmı "Türk halk edebiyatı" başlığı altında yer almıştır. Tekke-tasavvuf ve âşıklık geleneği bu anlamda öne çıkmıştır. Bu çerçevede Fuat Köprülü'nün "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" eseri çok boyutlu tesirler icra etmiştir. Türk tasavvuf geleneğinin önemli iki ismi olan Ahmet Yesevi ve Yunus Emre etrafında örülmüş olan bu eser aynı zamanda Türk halk edebiyatı çalışmaları içerisinde "Dinî-Tasavvufî Türk Halk Edebiyatı" alanının kurucu metnidir. "Dinî-Tasavvufi Türk Halk Edebiyatı" başlığı tasavvuf düşüncesi ve mutasavvıf şair/yazarların yaşantısı çerçevesinde şekillenmiş, özellikle yazılı kültüre dayanan bir edebî geleneğin incelendiği bir alan olmuştur.

Din ile bağlantılı konulardan biri olan "halk inançları", Türk halk bilimi araştırmacılarının erken dönemden itibaren ilgilendiği başlıklardan biri olmuştur. Halk inançları ile ilgili çalışmalar tek başına geniş bir incelemeyi gerektirecek genişliktedir. Halk inançları ile ilgili incelemeler de malzeme derleme ve betimleme veya derlenen malzemenin geçmiş inançların kalıtı olup olmamaları yönlerinin değerlendirilmesiyle sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte Türk halk bilimi alanında yapılan çalışmalarda "din", "dinsel yaşam", "dinsel yaşamın halk bilimsel boyutları" neredeyse yok denecek kadar az yer tutmuştur. "Halk dini", Türk halk bilimi el kitaplarında bir inceleme alanı olarak yer almamıştır.

Halk dini kavramı etrafındaki tartışmalar sosyoloji, antropoloji, dinler tarihi araştırmacıları tarafından sürdürülmüştür. Bu incelemede bu tartışmalara detaylı

---

[8] Düşünümsellik kavramının halk bilimi bağlamında yöntemsel boyutları makalenin yazarı tarafından bir başka inceleme olarak hazırlanmış, yayın inceleme aşamasındadır. Kaynakçada bu kavrama yer veren yayınlardan bir kısmına yer verilmiştir: (Atay, T. (2017); Briggs, C. (1986); Goldstein, Diane E. (1995); Hufford, David J. (1995); Myerhoff, B.; Rubby J. (1982).

olarak değinilmeyecektir. Konuyla ilgilenen araştırmacıların fikirleri özetlenecek ve kısmi olarak tartışılacaktır.

Hikmet Tanyu, Türkiye'de dinler tarihi ile ilgili kapsamlı çalışmalar yapmış bilim insanlarındandır. Tanyu'nun "Dinî Folklor veya Dinî-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma" makalesi folkloristiğin genel konularına değinmesinin yanında "dinî folklor" alt alanı teşkil edilmesine dönük önerisi ile önemli bir çalışmadır. Tanyu makalesinde "batıl inanç" kavramının göreceliliği üzerinde durur. Tanımlamaların yargı yüklü olduğunu ve bu yargılara dayalı değerlendirmelerin sınırlı olacağını vurgular (Tanyu, 1976, ss. 126-130). Tanyu, halk inançlarını genel bir tasnife tabi tutar (1976, ss. 132-140). Tanyu, dönemi için kavramsal yenilikler önermekle birlikte halk dini kavramının içeriğini tam olarak tanımlamamış, kavramın çerçevesini halk inançları konuları ile sınırlamıştır.

Antropolojinin din çalışmalarına etkisine yukarıda kısaca değinildi. Bu kapsamda antropoloji disiplininin yaklaşımları ışığında Türkiye'de ayrıntılı inceleme yapan bilim insanlarından biri de Tayfun Atay'dır. Atay'ın farklı düzeylerdeki çalışmaları dinin algılanması ve yaşanması ile ilgili ayrıntılı çözümlemeler içerir. Atay, antropolojik yaklaşımın ışığında dinin "toplumsal-kültürel bir olgu", "insanın toplumsallığının" yansımalarından biri olarak ele alındığını belirtir (Atay, 2012, s. 30). Atay, yaşanılan şekliyle dini incelemeye çalışırken "halk dini" kavramına da yer verir. Atay'a göre Anadolu söz konusu edildiğinde, halk dini farklı inanç geleneklerinin halkın "zihninde ve duygularında" asırlarca harmanlanarak oluşan "senkretik" bir dinselliği ifade eder. Bu dinsellik, "yüksek din", "büyük gelenek" veya "kitabi" olarak adlandırılan "püriten, özcü" dinselliğin dışında "bağdaştırmacı, uyarlayıcı" özelliklere sahiptir (Atay, 2012, ss. 133-136). Atay'ın yaklaşımı, dine ait unsurların bağlam içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgularken halk dininin asıl niteliğinin senkretik özellik göstermesi olduğunu vurgular. Bu yaklaşım, halk dinini Yoder'in artık tartışılan değerlendirmelerinin sınırları içerisinde tutar ve sosyoloji ile antropoloji alanlarının "büyük gelenek", "küçük gelenek" tanımlamalarının izlerini taşır.

Dinler tarihi uzmanları arasında da benzer bir ikiliğe dayanarak halk dini tanımlanmaktadır. Bu alanda yakın dönemde dikkat çeken çalışmalar yapmış isimlerden Mustafa Ünal, halk dinini "resmî dinin" ilahiyat formunun dışında, insanların din adına inandığı, düşündüğü, söylediği, yaptığı şeylerin tümü" (Ünal, 2000, s. 237) şeklinde tanımlar. Bu tanımlamada da dinsel olana dair temelde bir ikilik varsayılmaktadır. Ünal, açıklamalarının devamında günlük yaşamdaki dinsel uygulamaların anılan ikilik dikkate alınmadan dinler tarihi araştırma yöntemlerine göre "dinî" olarak nitelendirildiğini de belirtmiştir (Ünal, 2000, s. 237). Ünal'ın son değerlendirmesi Primiano'nun "vernacular" kavramlaştırmasına oldukça yakındır.

Türkiye'de dinî yaşamın farklılaşan biçimleri etrafında şekillenen tartışmalar özellikle sosyoloji ve antropoloji disiplinlerinin kavram, yöntem ve teorileri ışığında tartışılmıştır. Bu kapsamda yakın dönem çalışmalarından biri Ali Coşkun'a aittir. Coşkun'un derlemesi içerisinde yer alan Ali Murat Yel'in "İslam'da Büyük ve Küçük Gelenekler ya da İslam Din Antropolojisinde Yüksek Kültür ve Halk Kültürü" başlıklı incelemesi kavram ve yöntem tartışmaları bakımından önemli bir çalışmadır. Yel, Robert Redfield'ın "büyük ve küçük gelenek" kavramlaştırmalarını kullanır. Yel'e göre "halk/folk" ve "popüler" din kategorileri tartışmalıdır. Sorunun kökeninin on sekizinci yüzyıl filozoflarından David Hume tarafından yapılan sınıflandırmaya kadar götürülebileceğini belirten Yel, yeni bir kavram önermemekle birlikte mevcut kavramların dikkatli kullanılması gerektiği görüşündedir. Yel'in, "şayet bir dinin yalnızca "emredilen" değil de "yaşanan" ve "uygulanan" da bir şey olduğu göz önünde bulundurulacak olursa ortama ilişkin (contextual) araştırmalar kendiliğinden önem kazanacaktır. "İnançlar ve bütün davranış çeşitleri, toplumsal ve bireysel faaliyet ve davranışlara ve her bir bölgedeki dinî sembollerin yorumlanış biçimlerine olduğu kadar kanaat ve şüphelerin oranlarına da özel bir önem vermek suretiyle inananların her zamanki gündelik yaşantılarında tahlil edilmelidir" (Yel, 2005, s. 155) değerlendirmesi yöntem olarak bağlamı öncelemesi bakımından göz önüne alınması gereken bir değerlendirmedir. Bağlam anlaşılmadan dinsel olgu tam olarak anlaşılamaz. Bu yaklaşım halk bilimi çerçevesinde yapılacak halk dini incelemeleri için de geçerlidir.

Halk dini kavramının Türkiye'deki serencamı bakımından değinilecek bir başka çalışma çeviri bir metindir. "Halk Dini" başlıklı bu metinde bu kavram köy merkezli olarak anlamlandırılmış ve yorumlanmıştır. Eleştirel bir yaklaşım içermesine karşın kavramsal ve toplumsal çerçeve Robert Redfield'ın çizdiği sınırlar içerisinde kalmıştır (Christian Jr., 2002). Mustafa Arslan'ın Patai'den çevirdiği diğer bir metin "Halk İslamı" başlığını taşımaktadır. Bu incelemede "Halk İslamı"; İslam dini içerisinde eskiden kalma inançlar, yazılı ve resmi inanç unsurlarının sözlü gelenekle aktarılması nedeniyle aldığı yeni şekiller, dinsel geleneğin tarikat, fıkıh ekolleri gibi farklı teşekküller oluşması yoluyla aldığı şekiller olarak değerlendirilmiştir. Bu genel açıklamadan sonra Patai halk İslam'ı unsurlarına örnek olarak tanrı dışındaki doğa üstü varlıklarla ilgili inançları, evliya ve kutsal varlıklarla ilgili inanç ve uygulamaları, kem göz, nazar, büyü, kehanet ve geçiş dönemleri ile ilgili inanç ve uygulamalara değinmiştir (Patai, 2002, ss. 235-239).

Halil Saim Parladır kavramın sosyoloji, antropoloji ve kısmen de halk bilimi disiplinleri çerçevesinde ifade ettiği anlamları incelemiştir. Bununla birlikte kavramın sosyolojik ve antropolojik yönlerini daha belirgin olarak ele almıştır (Parladır, 2010). Türk bilim çevrelerinde halk dini kavramının anlam

belirsizliğinden kaçınmak için kullanılan bir başka kavram "popüler dindarlık"tır (Arslan, 2004; Ak, 2012; Köse, 2018).

Bu örnekler, farklı disiplinlerin kendi yöntem ve kavramları etrafında dinin gündelik yaşam içerisinde nasıl algılandığı ve nasıl yaşandığı ile ilgili tartışmaların devam ettiğini göstermektedir.

Sonuç

Yazılı, resmî dinsel gelenekle inanılan ve yaşanılan din arasında bir ayrımı ortaya koymak amacıyla üretilen kavram, bilimsel araştırmaları etkileyen kuramsal ve yöntemsel değişikliklerden etkilenmiştir. Don Yoder'in kavrama dönük tanımlaması, mevcut ikiliği aşmayı amaçlamaktaydı. Bununla birlikte halk bilimi kavramlarının değer yargısı yüklü yapısı tartışmalara dair geniş bir uzlaşıyı sağlamaktan uzak kalmıştır.

Halk dini kavramlaştırılmasının tarihi, disiplinin tarihi ile özdeş kabul edilebilecek kadar eskidir. Kavramın ilk ortaya çıkışından Primiano'nun "verneküler" kavramlaştırmasına kadar konuyla ilgilenen araştırmacıların ana odak noktası hangi kavramın halk bilimsel çerçeveyi karşılamada daha yerinde olacağı etrafında şekillenmiştir. Konuyla ilgili tartışmalar on dokuzuncu yüzyılın ortalarından yirmi birinci yüzyılın başına kadar geçen zamanın çok yönlü dönüşümleri ile de bire bir bağlantılıdır. İlk çıkış döneminde hâkim dinsel geleneğin inanç ve uygulamalarını arkaik olanla iç içe yaşamasını izah etmeye dönük ortaya atılan halk dini kavramı, yerini bireyin ve toplumun dinsel algı ve yaşamını kendi bütünlüğü içerisinde anlamaya dönük bir yöntem ve kuram arayışını ifade eden "verneküler" kavramına bırakmaya başlamıştır.

Elaine Lawless, kendi çalışması bağlamında ABD'de yapılan halk dini ile ilgili çalışmalarını şu ifadelerle değerlendirir: "Birçok bakımdan, Amerikan halk dini incelemeleri geleneği hâlâ embriyo aşamasındadır. Ne yazık ki kültürümüzün bu tarz ifadesi sıklıkla ihmal edilmiştir ve hâlihazırda bu çalışmalardan kaçınılmaktadır… Birçok insan kendi kültürlerinin dinsel özelliklerini yakından incelemekten kaçınmakta ve bundan rahatsızlık duymaktadır (Lawless, 1988, s. 1). Lawless bu satırları yazdığında Amerikan halk dini üzerine birçok nitelikli çalışma yapılmıştı. Saha çalışmalarına dayanan onlarca nitelikli video kaydı vardı. Bu satırların yazılmasının üzerinden geçen süre içerisinde yeni araştırmaların sonuçlarını paylaşan kitaplar, makaleler yayımlandı; alan araştırmasının sonucu olan kayıtlar yapıldı. Bütün bu çalışmalar kendi dönemlerinin yöntem ve teorilerini yansıttı, yansıtmaya devam etmektedir.

Lawless'ın eksikliklerinden yakındığı bir inceleme alanı ile ilgili bu tartışmalar Türk halk bilimi incelemeleri kadrosunda yer alamamıştır. Bu eksikliğin Türk toplumunu anlama bakımından önemli bir eksiklik oluşturduğu yadsınamaz. Bu durumun kök nedenlerinden en önemlisi, Türkiye'de halk bilimi çalışmalarının

bilimsel ve kurumsal çerçeveye kavuşmasının oldukça gecikmiş olmasıdır. M. Fuat Köprülü'nün anıtsal eseri "Türk Edebiyatında İlk Mutasavıflar"ın yazılışının üzerinden bir asır geçti. Bu sürede yapılmış çok sayıda çalışma vardır. Din, insanların birey ve grup ölçeklerinde dini algılama ve yaşama şekilleri, dinsel yaşamın tezahürleri çoğunlukla sosyoloji, ilahiyat ve antropoloji disiplinleri tarafından çalışılmıştır. Halk bilimciler ise, din ve inanç olgusunu kısmi olarak incelemişlerdir. Halk inançları ve evliya kültü gibi dinsel olanla bir şekilde ilgili konularda yapılmış çok sayıda çalışma vardır. Heterodoks dinsel gruplarla ilgili sınırlı da olsa yapılmış çalışmalar vardır. Bununla birlikte, dinî olguların halkın günlük yaşama yansıyan geniş bir kısmı halk bilimi yaklaşımlarının bütünlüğü içerisinde henüz çalışılmış değildir. Daha önemlisi bu olgunun bir inceleme başlığı olarak Türk halk bilimi araştırma kadrolarına dâhil edilmemiş olmasıdır. Bu nedenle dinsel yaşamın halk bilimsel incelemesinin ciddiyetle ve hızla bir inceleme başlığı olarak kabul edilmesi gereklidir. Halk bilimi disiplinin kavram, yöntem ve kuram çerçevesi aynı zamanda disiplinler arası bir perspektifle zenginleştirilmelidir. Türk halk dini çalışmaları mevcut teorik ve metodolojik yeniliklerin, tartışmaların farkında olarak yeniden düzenlenmelidir.

Halk dini çalışmaları, dinsel olan etrafında şekillenen yaşama ve bu yaşamın tezahürü olan bir dizi ifade biçimine dayanır: Günlük yaşamda dinî alana ait bireysel ve toplumsal ifadeler, bu başlık altında değerlendirilmelidir. Bu başlık altında selamlaşmalar, temenniler, dualar, beddualar gibi konuşmalık türler bağlamsal çerçevesi içerisinde incelenebilir. Bu kapsamda incelenebilecek diğer başlıklardan biri de vaazlardır. Dinsel söylemin inşasında, dinsel bilginin yayılmasında etkili olan, temelde sözlü olan bu ifade biçiminin günlük yaşamda kullanımı oldukça sıktır. Bir ritüel olarak cuma namazı hutbeleri bu konunun incelenebileceği en önemli ortamlardan biridir. Resmî bir çerçevesi olan hutbelerin dışında kalan dinsel konuşmalar da bu kapsamda incelenebilir. İkincil sözlü kültür ortamları da bu ifade biçimi bakımdan oldukça zengindir. Özellikle İslam'a dayalı Türk dinsel yaşamının en yoğun yaşandığı Ramazan ayı, icrayı önceleyen çok sayıda etkinliğe sahne olmaktadır. Ölüm çerçevesinde ölü yakınları ile dayanışmanın önemli bir parçası olan "taziye" ziyaretleri de ölüm etrafında örülü dinsel söylemin en etkili icralarının yapıldığı ortamlardan biridir.

Dinsel yaşamın halk bilimsel incelenmesi bağlamında araştırılması gereken alanlardan birini de dinsel karakterli müzikler üzerine yapılacak incelemeler oluşturacaktır. Tasavvufi Türk halk edebiyatı ile de bağlantılı bu alan, dinsel duygunun en etkili araçlarından biridir. Dinsel müziğin kullanım alanlarının genişliği bu alana verimli incelemelerin yapılabileceği bir özellik kazandırmaktadır.

Dinsel yaşamın incelenmesinde değinilecek konular arasında materyal kültürü de gözden uzak tutulmamalıdır. Kıyafetler, objeler gibi dinsel yaşamın somut unsurları işlevsel ve simgesel yönleri öncelikli olmak üzere incelenmelidir.

İbadetler, ritüeller, bayramlar gibi dinsel yaşamın çeşitli boyutları halk bilimsel bakımdan birey veya grup odaklı incelenmelidir. Memorat niteliği gösteren kişisel ilhamlar ve rüyalar, örtük kurumsal nitelikleri ile kökleri yüzyıllar öncesine dayanan dinsel yapıların günlük yaşama, bireyin dinsel yaşamının şekli ve niteliğine olan etkileri, sekülerlik kabuğunun altında ana itici gücünü gelenekten alan dinsellik tezahürleri gibi çok sayıda konu başlığı incelenmeyi bekliyor.

Bu başlıklar dikkate alındığında Türk halk bilimi araştırmacılarının Türk halkının dinî ifadelerinin dışa vurumunun çok yönlü görünümleri ile ilgilenmelerinin gecikmiş bir zorunluluk olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

Ak, M. (2012). *Ziyaret Fenomeni Çerçevesinde Türk Popüler Dindarlığı: Aziz Mahmut Hüdayi Türbesi Örneği*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Arı, Y. (2011). Amerikan Kültürel Coğrafyasında Peyzaj Kavramı. *Doğu Coğrafya Dergisi*, *10*(13), 311-339.

Atay, T. (2012). *Din Hayattan Çıkar Antropolojik Denemeler* (4. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Atay, T. (2017). Sosyal Antropolojide Yöntem ve Etik Sorunu: Klasik Etnografiden Diyalojik Etnografiye Doğru. *Moment Dergi: Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, *4*(1), 189-206.

Ben Amos, D. (2003). Şartlar ve Çevre İçinde Folklorun Bir Tanımına Doğru (M. Ekici, Çev.). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar,* (G. Öğüt Eker; M. Ekici, M. Ö. Oğuz ve N. Özdemir Ed.) içinde (ss. 31-56). Ankara: Milli Folklor.

Ben Amos, D. (2014). İsim Her Şeydir (Z. S. Baki, Çev.). *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 4,* (M. Ö. Oğuz, Z. S. Baki ve G. Tekin, Ed.) içinde (ss. 44-66). Ankara: Geleneksel Yayınları.

Briggs, C. (1986). *Learning How to Ask: A Sociolinguistic Appraisal of the Role of the Interview in Social Science Research*. New York: Cambridge University Press.

Cengiz, S. A. (2005). William John Thoms ve 'Folklor' Başlıklı Yazısı. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2,* (M. Ö. Oğuz ve S. Gürçayır, Ed.). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Christian Jr., W. A. (2002). Halk Dini (M. Arslan, Çev.). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, II*(*3)*, 229-234.

Clements, W. M. (1974). *The American Folk Church a Characterization of American Folk Religion Based on Field Research Among White Protestants in a Community in the South Central United States*. Dissertation, The Folklore Institute, Indiana University, Bloomington.

Dorson, R. M. (1968). *The British Folklorists*. London: Routledge & Kegan Paul.

Goldstein, D. E. (1995). The Secularization of Religious Ethnography and Narrative Competence in a Discourse of Faith. *Western Folklore*, *54*(1), 23-36.

Gulbenkian Komisyonu. (1998). *Sosyal Bilimleri Açın* (Ş. Tekeli, Çev.) (3. bs.). İstanbul: Metis Yayınları.

Hufford, D. J. (1982). *The Terror That Comes in the Night an Experience-Centered Study of Supernatural Assault Traditions*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Hufford, D. J. (1995). The Scholarly Voice and the Personal Voice: Reflexivity in Belief Studies. *Western Folklore*, *54*(1), 57-76.

Kirshenblatt-Gimblett, B. (2014). Folklorun Krizi (M. E. Dede, Çev.). *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 4*, (M. Ö. Oğuz, Z. S. Baki ve G. Tekin, Ed.) içinde (ss. 66-110). Ankara: Geleneksel Yayınları.

Köse, A. (2018). *Popüler Dindarlık*. Timaş Yayınları. İstanbul.

Küçük, A. (1994). Türkiye'de Dinler Tarihi Çalışmaları ve Prof. Dr. Hikmet Tanyu. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *5*, 21-30.

Lawless, E. J. (1988a). *God's Peculiar People: Women's Voices & Folk Tradition in a Pentecostal Church*. University Press of Kentucky.

Lawless, E. J. (1988b). *Handmaidens of The Lord, Pentecostal Preachers and Traditional Religion*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Myerhoff, B. and Rubby, J. (1982). *A Crack in the Mirror: Reflexive Perspectives in Anthropology*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Mullen, P. B. (2000). Belief and the American Folk. *The Journal of American Folklore*, *113*(448), 119-143.

Oring, E. (1986). On the Concepts of Folklore. *Folk Groups and Folk Genres*, (E. Oring, Ed.). Logan: Utah University Press.

Oxford Advanced Learner's Dictionary. (2010). Oxford: Oxford University Press.

Parladır, H. S. (2010). *Heterodoksi Türk Halk İslamı ve Evliya Kültü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Parladır, H. S. (2014). When Folk Religion Meets Orthodoxy: The Case of Imam Birgivi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (Haziran 2014). *15*(1). 1-15.

Patai, R. (2002). Halk İslamı. (M. Arslan, Çev.). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, *II*(*3*), 235-239.

Primiano, L. N. (1993). *Intrinsically Catholic: Vernacular Religion and Philadelphia's "Dignity"*. PhD. dissertation, Departmans of Folklore and Folklife and Religious Studies, The University of Pennsylvania, Philadelphia.

Primiano, L. N. (1995). Vernacular Religion and the Search for Method in Religious Folklife. *Western Folklore*, *54* (1), 37-56.

Rosenberg, B. A. (1970). *The Art of the American Folk Preacher*. New York: Oxford University Press.

Tanyu, H. (1976). Dini Folklor veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *XX*, 123-142.

Tidon, J. T. (1988). *Powerhouse for God: Speech, Chant, and Song in an Appalachian Baptist Church*. Austin: University of Texas Press.

Ünal, M. (2000). Halk Dini Verilerinin Fenomenolojik Yöntemle İncelenmesi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. *5*, 227-242.

Ünal, M. (2005). A Contribution to Phenomenology of Religion: Comprehensive Phenomenology. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *1*(19), 141-155.

Valk, Ü. and Bowman, M. (2014). *Vernacular Religion in Everyday Life: Expressions of Belief*. London: Routledge.

Yel, A. M. (2005). İslâm'da Büyük ve Küçük Gelenekler ya da İslâm Din Antropolojisinde Yüksek Kültür ve Halk Kültürü. *Din, Toplum ve Kültür, Din Sosyolojisi ve Antropolojisine Giriş*, (A. Coşkun Ed.) içinde (ss.131-181). İstanbul: İz Yayıncılık.

Yoder, D. (1974). Toward a Definition of Folk Religion. *Western Folklore: Symposium on Folk Religion. 33*(1), CA: University of California Press.